

УДК 811.161.2'367.332–335

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Каленик Шульжук

*Рівненський державний гуманітарний університет
кафедра української мови,
вул. Бандери, 12, м. Рівне, 33000, Україна,
тел.: (036) 26 17 79*

У статті розглянуто можливості професійної орієнтації студентів-філологів у процесі вивчення синтаксису сучасної української літературної мови.

Ключові слова: професійна орієнтація, синтаксис, просте речення, складне речення.

Питання вивчення мовознавчих дисциплін у вищій школі не є пріоритетним у вишівській лінгводидактиці. Цілком зрозуміло, що на периферії перебувають і дослідження, спрямовані на висвітлення можливостей професійної підготовки студентів у процесі вивчення лінгвістичних дисциплін. Однак у практичній діяльності викладачі ВНЗ звичайно не залишають поза увагою профорієнтаційної роботи на лекційних, практичних і лабораторних заняттях. Однак ця робота повинна мати системний характер, чому сприятимуть науково-методичні праці з питань професійного спрямування лінгвістичних дисциплін. Важливість і необхідність таких досліджень зумовлена тим, що більшість випускників-філологів університетів (навіть і провідних) стають викладачами середніх загальноосвітніх закладів. Тому в процесі вивчення лінгвістичних дисциплін, передусім центрального курсу – сучасної української літературної мови, – необхідно здійснювати профорієнтаційну роботу, з'ясувати теоретичні основи шкільних підручників з української мови. Доцільність такої роботи визначається і тим, що в різних вишівських підручниках і посібниках нерідко по-різному розглядаються ті самі питання, отже, без професійного спрямування учителів-філологів доведеться в такому разі самотійно опановувати матеріал шкільного підручника.

Мета статті – з'ясувати можливості профорієнтації студентів на заняттях із синтаксису сучасної української літературної мови.

На лекціях, практичних і лабораторних заняттях систематично використовуються шкільні підручники з української мови, теоретичні положення яких зіставляються з відповідними положеннями вишівських підручників. Студенти обґрунтовують основи того чи іншого трактування питань у шкільних підручниках, виконують відповідні вправи.

Таку роботу здійснюють у процесі вивчення усіх тем, які передбачені програмою шкільного курсу: словосполучення, головних і другорядних членів речення, односкладних речень, повних і неповних речень, простих ускладнених речень, різних типів складних речень, тексту. У статті ми зупинимось на найскладніших, на наш погляд, питаннях, що стосуються профорієнтаційної роботи студентів-філологів на заняттях із синтаксису сучасної української літературної мови. Знання програмового матеріалу зі шкільного курсу української мови вимагається від студентів на семестрових, а також на державних екзаменах.

У процесі вивчення простого речення належну увагу слід приділити диференціації типів простого речення, зокрема розмежуванню двоскладних і односкладних, повних і неповних речень.

Однією з центральних у синтаксисі простого речення є тема “Односкладні речення”. Вивчаючи її, студенти повинні чітко усвідомити специфіку односкладних структур, навчитися відмежовувати їх від неповних двоскладних речень з пропущеним підметом чи присудком. Лише так можна успішно засвоїти типи односкладних речень. Потрібно зауважити, що у вишівських підручниках і посібниках є різні підходи щодо кваліфікації односкладних речень. Не всі автори відносять особові конструкції (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові) до односкладних речень. Тому послуговуємося тією класифікацією, яка найбільше відповідає шкільній. За нею виділяються односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні речення.

З’ясовуючи специфіку односкладних речень, доводимо студентам, що ці конструкції для вияву повноти свого змісту не потребують поповнення другим головним членом. Легше це студенти усвідомлюють у тих випадках, коли в речення не можна підставити другого головного члена (наприклад, у багатьох безособових реченнях): *За правду треба правдою платити* (Леся Українка); *Мені так любо, любо стало* (Т. Шевченко); *Всьому старість і молодість, нічого вічного нема* (В. Сосюра). Важче усвідомлюється односкладний характер тих конструкцій, в які легко можна підставити другий головний член. Так, наприклад, у речення *Вигострю, виточу зброю іскристу* (Леся Українка), *Первоцвітом виникаю з веснами на світ* (П. Воронько) можна підставити підмет-займенник *я*. Потрібно обґрунтувати доцільність, необхідність такого підмета. З’ясовуючи це, студенти роблять висновок, що питання в аналогічних випадках треба ставити інакше: чи треба підставляти другий головний член? Виявляється, що ні, адже його підстановка нічого нового в зміст речення не вносить; не вимагає його і структура речення, бо особа встановлюється точно з особового закінчення дієслова, що виконує роль головного члена речення.

Для усвідомлення специфіки односкладних означено-особових речень, відмежування їх від двоскладних неповних доцільно використати прийом зіставлення багатьох таких структур, взявши для цього однаковий мовний матеріал. Наприклад, з цією метою можна розглянути ряди однослівних речень, зробивши висновок, що до означено-особових належать лише ті, у яких головний член виражений першою і другою особою дієслова: *Пишу; Пишемо; Писатиму; Писатимемо; Пишімо; Пишеш; Пишете; Писатимеш; Писатимете; Пишіть*. Речення *Пише; Пишуть; Писатиме; Писатимуть; Хай пишуть* є неповними двоскладними з пропущеним підметом, у них конкретну особу з особового закінчення дієслова-присудка встановити неможливо.

Докладний розгляд цієї теми в лекціях, на практичних і лабораторних заняттях сприяє тому, що майбутні вчителі-словесники добре засвоюють специфіку односкладних структур, трактування яких у школі здебільшого аналогічне вишівському (за запропонованою класифікацією), хоча з деякими відмінностями в термінології і кількості типів односкладних конструкцій.

Головні члени узагальнено-особових речень з морфологічного погляду можуть збігатися з головними членами означено-особових і неозначено-особових речень, оскільки вони можуть виражатись дієсловами першої, другої і третьої особи. Тому важливим чинником у таких випадках є загальна семантика речення. Так, наприклад, речення *Вогню і хліба таємничий спів не відбирай у мене, доле-мати!* (А. Малишко) є означено-особовим, а речення *Слухай кожного, але не з кожним говори* (Народна творчість) – узагальнено-особовим. Аналізуючи їх, студенти доходять висновку, що в узагальнено-особовому

реченні, на відміну від означено-особового, дія стосується не конкретної особи, а однаково усіх осіб взагалі. Речення *А з яким звичаєм народним проводжають тут хлопців до військкомату!* (О. Гончар) неозначено-особове, а речення *Решетом воду не носять* (Народна творчість) узагальнено-особове, оскільки в першому дія стосується невизначених осіб. Єдина відмінність у даній вишівській і шкільній класифікаціях полягає в тому, що в школі безособові та інфінітивні речення не диференціюються, розглядаються як один тип конструкцій (що, до речі, має місце і в окремих вишівських підручниках і посібниках). Для цього є певні підстави, оскільки дія в безособових та інфінітивних конструкціях є незалежною від активного діяча.

Належну увагу потрібно приділити з'ясуванню специфіки повних і неповних речень. Передусім не потрібно сплутувати повні речення з двоскладними, поширеними, а неповні – з односкладними, непоширеними. Тому, опрацьовуючи цю тему, необхідно розглянути низку конструкцій, серед яких були б непоширені і поширені, двоскладні і односкладні речення. Для аналізу можна взяти такі структури: 1. *Солодкими радіщами й гіркими полями хлопнуло на нього звіти, від рідної школи!* (О. Гончар). 2. *Ось і дуб той кучерявий* (Т. Шевченко). 3. *Співай, поете! Так співати лиш ти умієш, друже мій!* (В. Сосюра). 4. *Осінь. Золота осінь. В яскравому небі білосніжними айстрами пропливають хмари* (М. Стельмах). 5. *Крізь темну ніч шумів весняний дощ* (А. Малишко). 6. *Темна ніч. Шляхи. Діброва. Тихо шепчуть ручаї* (А. Малишко). У процесі роботи студенти визначають двоскладні і односкладні, непоширені і поширені речення і роблять висновок, що всі наведені речення повні, у них є всі необхідні члени для вираження відповідної думки, і це не залежить від того, двоскладними чи односкладними, поширеними чи непоширеними вони є.

Більшої уваги вимагає з'ясування специфіки неповних речень, якими, як і повними, можуть бути двоскладні й односкладні, непоширені і поширені речення. У більшості таких структур пропущений член встановлюється з контексту, як правило, з попереднього речення, наприклад: *Осінь сонце сідало за хмари. Прощаючись з землею, заливало хмари і землю огняним світлом* (Панас Мирний).

Під час вивчення цієї теми потрібно наголосити на вживанні неповних речень у структурі складного речення. Наприклад, у складній конструкції *Де б не був він, завжди пам'ятав, що представляє свою Вітчизну* (І. Цюпа), що являє собою складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю, наявні три прості речення, перше з яких є повним, друге й третє неповні з пропущеним підметом.

У простих і складних реченнях існує чимало широко вживаних в українській мові еліптичних конструкцій, які спеціально в школі не розглядають, наприклад: *Спереду невеликий старосвітський полковницький будинок, соломою вкритий* (О. Довженко); *Куди ж тепер? Що тепер?* (А. Тесленко); *Для нього, для Баглая-молодшого, тут епіцентр життя* (О. Гончар); *Перед очима книжка* (С. Васильченко). У таких реченнях пропущені члени, як правило, присудки, не встановлюються з контексту, а доміслюються на основі змісту самої конструкції. У зв'язку з регулярним використанням таких речень у мові у школі може виникнути ситуація, коли їх доведеться аналізувати.

При вивченні повних і неповних речень, як і при вивченні багатьох інших тем, аналізуємо зі студентами і суцільні тексти, орієнтуємо їх на систематичне проведення такої роботи в школі, бо в шкільних підручниках, як і у вишівських збірниках вправ, здебільшого подаються ізольовані речення, які часто не дають повного уявлення про справжній характер того чи іншого синтаксичного явища. Суцільні тексти суттєвіше, ніж ізольовані структури, сприяють мисленнєвій діяльності студентів (і учнів), оскільки неповні конструкції не обов'язково наявні в кожному реченні. Для аналізу можна взяти такий текст:

Розрахувати приземлення Парфен Замковий так і не встиг... Згодом уже зрозумів, що на якийсь час втратив свідомість. Скільки це тривало, не міг би сказати навіть приблизно. Однак, певне, не дуже довго, бо, отямившись, зрозумів: над ним – та ж самісінька ніч. От тільки місяць став ніби ще більший, ще червоніший. Зависав тепер над вершечками куців (В. Козаченко).

Принагідно зауважимо, що синтаксичний аналіз суцільного тексту, по-перше, сприяє розвитку зв'язного мовлення студентів і учнів; по-друге, допомагає розглянути відповідні синтаксичні явища з усіма специфічними особливостями їх; по-третє, суцільні тексти звичайно мають сильніший виховний вплив на учнів, ніж речення поза контекстом, бо характеризуються конкретнішим змістом.

Важливе значення для глибокого засвоєння типів складного речення має перша тема з синтаксису складного речення, присвячена загальній характеристиці складних конструкцій. У процесі її вивчення, зіставляючи вишівську і шкільну класифікації, студенти доходять висновку, що трактування цього питання в шкільному підручнику базується на теоретичних засадах, які однакові з вишівськими підручниками і посібниками. Уже самі терміни “сполучникові речення”, “безсполучникові речення” свідчать про те, що при виділенні цих структур ураховується передусім наявність/відсутність сполучників чи сполучних слів для поєднання частин складного речення.

На цьому принципі базується і виділення складних багатокомпонентних конструкцій – складнопідрядних речень з кількома підрядними, складних речень із сурядністю і підрядністю, складних сполучниково-безсполучникових речень.

Для кращого засвоєння цього матеріалу на практичному занятті студенти виконують кілька вправ на диференціацію типів складного речення, використовуючи вишівські збірники вправ, у яких такого матеріалу достатньо. Аналізуючи вправи шкільного підручника, студенти зазначають, що, крім наявних, школярам варто також запропонувати суцільний текст, насичений складними реченнями та реченнями з однорідними членами: це сприятиме не лише кращому засвоєнню типів складного речення, а й розмежуванню простих речень з однорідними членами та складних конструкцій. Для цього можна використати й уривки з художніх творів, що вивчають у школі.

Значні труднощі відчувають студенти, визначаючи окремі види складнопідрядних речень. Це, зокрема, стосується складнопідрядних речень з підрядними допустовими, в яких підрядна частина стоїть на початку речення, а головна починається сполучниками сурядності *а, але, зате, проте, однак* (на це звернено увагу й у шкільних підручниках). Наприклад: *Хоч у житті стрічав тебе я рідко, та все ж мені той спогад серце гріє* (І. Франко); *Хоч тепло ще, та осінь вже підходить жартома* (Н. Забіла).

Практика свідчить, що студенти (і учні!) часто не можуть поставити правильно питання до підрядного допустового і в тих випадках, коли воно стоїть після головного. Якщо ж підрядне допустове передє головному (як у наведених вище прикладах), то такі структури нерідко помилково визначаються як складносурядні (вважається, що сполучник сурядності, наявний у головній частині, поєднує між собою частини складносурядного речення). Тому доцільно виконати вправи на перестановку частин складнопідрядного речення, дібравши такий дидактичний матеріал, у якому б кожне речення починалося з підрядної частини, а в головній був сполучник сурядності. Подаємо речення для таких вправ.

1. *Хоч навколо, за тином, ліс жовтів і мінився осінніми барвами, але хміль іще буїно зеленів* (О. Довженко). 2. *Хоч була рання весна, але надворі вже було гаряче* (І. Нечуй-Левицький). 3. *Дарма що сніг хрумкотить під ногами, але весна своє бере*

(М. Коцюбинський). 4. *Хоч було тільки надвечір, а під зеленими верхів'ями присмерки вже згусли зовсім* (Петро Панч).

При перестановці частин виявляється факультативність сурядного сполучника, порівняймо: *Хміль іще буйно зеленів, хоч навколо, за тином, ліс жовтів і мінився осінніми барвами*. Тому студенти роблять висновок, що з речення може бути вилучений лише той сполучник, який не впливає на зміст і тип усієї конструкції у процесі перестановки частин. Пропуск сполучника підрядності порушує синтаксичну і смислову єдність речення.

Викликає труднощі диференціація деяких різновидів займенниково-означальних і з'ясувальних речень. Так, речення типу *Щасливий, хто сні має милі* (Лєся Українка) визначається як складнопідрядне з підрядним з'ясувальним, а речення *Щасливий той, хто сні має милі* – як складнопідрядне з підрядним займенниково-означальним. У таких випадках простежується закономірність: якщо підмет-займенник є у головній частині – речення займенниково-означальне, якщо його немає – з'ясувальне.

Трохи по-іншому диференціюються ці структури тоді, коли в головній частині є додаток-займенник. Якщо його легко можна вилучити і зміст речення при цьому не зміниться, то підрядне речення буде з'ясувальним, оскільки цей займенник уживається лише для увиразнення, виділення підрядного речення. Наприклад: *Дедалі скульптор все більше переконувався в тому, що мусить негайно виїхати звідси* (О. Гончар). У цьому реченні додаток *в тому* не є обов'язковим, тому підрядна частина – з'ясувальна. Інша річ, коли додаток, виражений займенником, є обов'язковим у складі головного речення. Тоді підрядну частину визначаємо як займенниково-означальне речення, наприклад: *Добре жити тому, чия душа і дума добра навчилася любити* (Т. Шевченко). У процесі вивчення складних багатокомпонентних речень першорядного значення набувають два види роботи: аналіз готових речень і конструювання їх. Якщо студенти добре засвоїли специфіку простих і складних неускладнених речень, то для них не становитиме особливих труднощів аналіз складних ускладнених речень і конструювання їх, що сприятиме проведенню такої роботи з школярами. Звичайно, спочатку доцільно аналізувати готові речення такого типу. Однак у подальшій роботі аналіз готових речень і конструювання їх здійснюється нерозривно, паралельно.

Так, конструювання речень з послідовною підрядністю може бути кількох видів. Найпоширенішим є той, коли останнє (прогнозоване) речення з готової конструкції вилучається і студенти замінюють його своїм. Це зробити порівняно неважко, бо незавершені підрядні речення чітко вказують на те, підрядним реченням якого виду вони мають бути доповнені. Складнішим є вид роботи, коли звичайні складнопідрядні речення з одним підрядним необхідно доповнити ще одним чи двома підрядними, утворюючи конструкції з послідовною підрядністю. Доцільно практикувати (і не лише у процесі вивчення речень з послідовною підрядністю) заміну відокремлених і невідокремлених членів підрядними реченнями.

Вивчення конструкцій з однорідною супідрядністю не викликає труднощів у тому разі, коли при кожному підрядному компоненті наявний підрядний сполучник чи сполучне слово, наприклад: *Вона віжками притримала легкоходи, розмірковуючи, в який бік податись од свого весілля, куди завезти своє безталання, де посіяти свою осмугу* (М. Стельмах). Важче студенти засвоюють речення, у яких підрядний сполучник чи сполучне слово наявні лише перед першою підрядною частиною, а між собою підрядні поєднуються сполучниками сурядності чи безсполучниково. Наприклад: *Минули тії часи, коли в грізній Січі гарцювало тут славне козацтво і земля дрижала під копитами коней* (М. Олійник); *Іван був спокійний тим важким споєм, коли всі чуття загострені до вістря леза і спрямовані на одне – не схити, вся сила зібрана воедино, а мозок працює*

ніби сам по собі, виважуючи все, шукаючи єдиного правильного рішення (Ю. Мушкетик). У процесі аналізу таких конструкцій студенти доходять висновку, що підрядні речення тому й називаються однорідними супідрядними, що відношення між ними сурядні, тобто такі, як між частинами складносурядного речення чи однорідними членами речення.

Питання профорієнтаційної роботи студентів-філологів у процесі вивчення синтаксису сучасної української літературної мови потребують системного вивчення.

PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDENTS – PHILOLOGISTS IN THE PROCESS OF STUDYING SYNTAX

Kalenyk Shulzuk

*Rivne State Humanitarian University
Department of Ukrainian,
str. Bandera, 12, Rivne, 33000, Ukraine,
phone: (036) 26 17 79*

This article dwells on the opportunities of professional orientation of students-philologists in the process of studying syntax in modern Ukrainian literary language.

Key words: professional orientation, syntax, simple sentence, complex sentence.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИСА

Каленик Шульжук

*Ровенский государственный гуманитарный университет,
кафедра украинского языка,
ул. Бандеры, 12, г. Ровно, 33000, Украина,
тел.: (036) 26 17 79*

В статье рассмотрены возможности профессиональной ориентации студентов-филологов в процессе изучения синтаксиса современного украинского литературного языка..

Ключевые слова: профессиональная ориентация, синтаксис, простое предложение, сложное предложение.

Стаття надійшла до редколегії 10.11. 2009

Прийнята до друку 20. 01. 2010